

Прааналізаваны матэрыял паказаў, што антрапаморфныя метафары ў паэме «Сымон-музыка» найчасцей ужываюцца для характарыстыкі прыроды, але сустракаюцца і пры апісанні іншых прадметаў навакольнага асяроддзя (музычных інструментаў, прадметаў быту), а таксама ўнутранага свету чалавека. Метафарызуюцца паняцці, якія адносяцца да семантычных блокаў «Чалавек цялесны» (з паняццёвымі сферамі «Цела, арганізм чалавека» і «Фізічны стан чалавека») і «Унутраны свет, стан чалавека» (з паняццёвымі сферамі «Эмацыянальны ўзровень асобы» і «Ментальны ўзровень асобы»). Дзякуючы шырокаму выкарыстанню антрапаморфных метафар у паэме падкрэсліваецца адзінства Чалавека і Свету, а таксама разумны пачатак усяго існуючага.

Літаратура

1. Васілеўская, А. С. Метафара лёсу ў паэме Якуба Коласа «Сымон-музыка» / А. С. Васілеўская // Беларусь на скрыжаванні стагоддзяў: ад класікі да сучаснасці: (да 130-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа): матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі, г. Мінск, 1–2 лістапада 2012 г. / [рэдкалегія: В. Д. Старычонок (адказны рэдактар) і інш.]. – Мінск, 2012. – С. 38–40.
2. Колас, Я. Сымон-музыка / Я. Колас // Новая зямля. Сымон-музыка. – Мінск: Юнацтва, 1998. – С. 266–446.
3. Лакофф, Д. Метафоры, якімі мы жывём / Д. Лакофф, М. Джонсон // Теорыя метафоры. – М.: Прогресс, 1993. – 255 с.
4. Попова, Л. Н. Традыцыі народнага творчства в паэме Я. Коласа «Сымон-музыка» / Л. Н. Попова // Традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся: праблемы вывучэння і захавання ў постчарнобыльскі час: зборнік навуковых артыкулаў / рэдкал. А. А. Станкевіч [і інш.]. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2009. – Вып. 2. – С. 204–206.

К. У. Свірыдовіч

Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

УДК 808.26-541.2

ІМЕНАСЛОЎ ГІСТАРЫЧНАЙ АПОВЕСЦІ ЮЗАФА ІГНАЦЫЯ КРАШЭЎСКАГА “АПОШНІЯ ХВІЛІНЫ КНЯЗЯ ВАЯВОДЫ (ПАНЕ КАХАНКУ)”

Ключавыя словы: паэтонім, іменаслоў, антрапаэтонім, асабовае імя, прозвішча, мянушка, тапонім.

У артыкуле прааналізавана культурна-гістарычная інфармацыя іменаслову аповесці Ю. І. Крашэўскага “Апошнія хвіліны князя ваяводы (Пане Каханку)”. Разгледжаны канатацыі сацыяльнасці, дыялектнасці, гутарковасці, эмацыйнасці, ацэначнасці, нацыянальна-культурнай спецыфікі ўласных асабовых імёнаў. Апісаны этымалагічная семантыка прозвішчаў, вызначаны тэматычныя групы мянушак – носбітаў

інфармацыі пра гісторыю знакамітых родаў Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай. Прааналізаваны “фонавыя” онімы, якія ўдзельнічаюць у фарміраванні хранатопу твора.

K. U. Sviridovich

Brest State University named after A. S. Pushkin

**ONOMASTICON OF THE HISTORICAL NOVEL
BY JOZEF IGNATIY KRASZEWSKI
“THE LAST MOMENTS OF PRINCE VOIVODE (PAN KOHANKU)”**

Key words: poetonym, namesake, anthropoethonym, personal name, surname, nickname, toponym.

The article analyzes the cultural and historical information about the author of the story by Yu. I. Krashevsky “the last minutes of Prince Voivode (Pan Kohanku)”. The connotations of sociality, dialect, colloquiality, emotionality, evaluativeness, national and cultural specificity of proper personal names are considered. The etymological semantics of surnames, thematic groups of nicknames-carriers of information about the history of the famous families of the Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth are described. The “background” synonyms involved in the formation of the chronotope of the work are analyzed.

На працягу апошніх дзесяцігоддзяў у гісторыю беларускай літаратуры вярнуліся творы многіх пісьменнікаў ранейшых стагоддзяў, якія жыццём і творчасцю звязаны з нашай краінай, але пісалі па-польску або па-лацінску. У іх кнігах адлюстраваны падзеі, што адбываліся на беларускіх землях, апісаны жыццё, побыт і культура беларусаў. Да такіх пісьменнікаў адносіцца Юзаф Ігнацы Крашэўскі – самабытны творца, заснавальнік польскага нацыянальнага рамана, аўтар шматлікіх аповесцей і раманаў, з іх каля сотні – гістарычных.

Аповесць “Апошнія хвіліны князя ваяводы” з’яўляецца завяршэннем так званага “радзівілаўскага цыкла” пісьменніка. Віленскі ваявода князь Караль Радзівіл застаецца адной з самых загадкавых постацей у нашай гістарычнай мінуўшчыне. У творах Ю. Крашэўскага князь паўстае як арыгінал, жартаўнік, дабрадзеі, фанабэрысты скандаліст, а ў апошнія дні жыцця як чалавек стомлены, знямоглы, але з захаванай душой: “*Хоць Радзівіл, але я чалавек, і грэшны... Я быў сляпым, але шукаў дарогу, толькі непачцівыя людзі блытана мне паказвалі яе... Я за ўсё заплаціў з лішкам: грашыма, крывёй, слязьмі, бадзяннем, бядой*” [3, с. 3].

Мэта артыкула – сістэматызацыя структуры анамастычнай прасторы аповесці Ю. І. Крашэўскага з улікам гістарычных традыцый беларускага іменаслову XVIII стагоддзя. Надзённасць даследавання вызначаецца

павышанай увагай аанаматолагаў да вывучэння онімаў у аспекце сувязі мовы і культуры, у тым ліку этнічных традыцый іменаслова.

Галоўнае імя твора – загалавак “*Апошнія хвіліны князя ваяводы*” – адносіцца да прадметна-апісальнага тыпу, акрэсліваючы аб’ект аўтарскага аповеду. Ю. І. Крашэўскі расказвае гісторыю аднаго з прадстаўнікоў славутага і магутнага роду Радзівілаў, які памірае як слабы, грэшны чалавек, спавядаючы грахі і атрымаўшы Божае дараванне. Апошнія словы князя – гэта жыццёвы прынцып, які пакідае ён у спадчыну нашчадкам: “*Калі за грахі прыйдзе кара, пане каханку, умейце насіць у сабе няшчасце так, як шчасце насіць не ўмелі! Толькі не згінацца, толькі не падаць у гразь. Лахманы могуць стаць пурпурам, лепш дзіркі, чым плямы!*” [3, с. 56].

Расказваючы пра гісторыю Радзівілаў, аўтар прыгадвае імёны славурых дзеячаў мінуўшчыны – **онімы-рэтраспекцыі**: каралёў **Жыгімонта II Аўгуста, Уладзіслава IV, Ягайлы**, князёў **Радзівілаў Рыжэга і Чорнага**, вешчуна **Ліздэйкі** і інш.

Да **імёнаў-сучаснікаў** (яны адпавядаюць асноўнаму часу дзеяння гістарычнай аповесці) адносяцца празванні славурых шляхецкіх родаў **Сапегаў, Агінскіх, Тышкевічаў, Масальскіх, Дарагастайскіх, Зяновічаў, Руцкіх** і інш.

Антрапонімы, выкарыстаныя ў аповесці Ю. І. Крашэўскага, належаць да беларускай і польскай іменаслоўных сістэм. Выдзеленыя асабовыя імёны, якія функцыянуюць у разнастайных варыянтах, нясуць інфармацыю пра польскае і беларускае лінгвакультурнае асяроддзе XVIII стагоддзя. У славянскіх мовах гэтага перыяду захавалася тэндэнцыя да большай разнастайнасці мужчынскіх імёнаў у параўнанні з жаночымі, што адлюстравана ў паэтаніміконе аповесці. Антрапанімікон твора прадстаўлены запазычанымі імёнамі, якія ўвайшлі ў іменаслоў з прыняццем хрысціянства. Так, з **грэчаскай** мовы былі запазычаны імёны **Антон** (грэч. “які змагаецца”, “пераўзыходзячы” [1, с. 14]), **Моніка** (грэч. “адзіная”, “натхняльная” [1, с. 32]), **Грыгорый** (грэч. “бадзёры”, “дбаючы”, “пільны” [1, с. 48]), **Настасся** (грэч. “уваскрэсла, адроджаная” [1, с. 32]), **Мікалай** (грэч. “пераможца народа” [1, с. 48]) і інш., з **лацінскай** – **Юстына** (лац. “справядлівая” [1, с. 72]), **Севярын** (лац. “строгі, моцны” [1, с. 57]), **Дамінік** (лац. “які належыць да Бога” [1, с. 27]) і інш. Са **старажытнаўрэйскай** у беларускі іменаслоў увайшлі імёны **Марыя** (яўр. “пані, каханая, жаданая” [1, с. 64]), **Міхал** (яўр. “хто, як Бог”, “роўны Богу” [1, с. 47]), **Юзаф** (яўр. “няхай Бог прыйдзе, памножыць” [1, с. 57]) і інш. Адзначаюцца імёны **нямецкага** паходжання: **Фэлісія** (ням. “шчаслівая” [1, с. 5]), **Кароль** (ням. “мужны чалавек” [1, с. 29]) і інш.

Адаптуючыся да гукавога ладу і граматычнай сістэмы беларускай і польскай моў, каляндарныя імёны іншамовнага паходжання ўтваралі гутарковыя і эмацыйна-ацэначныя формы. Яны прадстаўлены

ў анамастыконе гістарычнай аповесці: “**Фэліся**, сэрца маё, праз цябе гіну” [3, с. 15]; “**Дамінічка?** Кепскае імя яму далі, бо апроч яго не было нікога з Радзівілаў Дамінікам” [3, с. 18]; “Казалі, што ўжо запітая-засватаная, і ў нарачоных хадзіў нейкі **Томак Дулемба**” [3, с. 22].

Выразнікамі канатацыі сацыяльнасці з’яўляюцца ўжытыя ў рэпліках герояў аповесці Ю. І. Крашэўскага апелятывы **пан (пані, панна)** у спалучэнні з асабовымі імёнамі: “Па наваколлі слава пра **панну Фэлісію** насілася шырока і далёка, казалі, што другое такое адмысловае прыгажосці ідзі на ўсёй Кароне і Літве пашукай, а не знойдзеш” [3, с. 22].

Канатацыю царкоўнасці рэпрэзентуюць у аповесці каталіцкія формы імён у спалучэнні з апелятывам **сястра** – формы наймення манахак: “**Сястра Юстына** ў свеце звалася **Барташэўская**, а **сястра Марыя** – **Вайжбунуўна**” [3, с. 54].

Новы этап у жыцці чалавека, змяненне яго светапогляду можа суправаджацца зменай імені. Расказваючы пра лёс найпрыгажэйшай дзяўчыны княства Фэліцыі Вайжбунаўны, Ю. І. Крашэўскі акцэнтуюе ўвагу чытача на тым, што прыняцце новага імені падчас пастрыжэння ў манахкі азначала перастварэнне жанчыны, якая памірае для мірскага жыцця, чалавечых пачуццяў і захапленняў, прысвячае сваё жыццё дапамозе абяздоленым:

– Мне здаецца, нібыта перада мною **панна Фэліцыя**, дачка пана войскага з Чырвонай Рабкі.

Яна пачырванела, уздрыгнула, пачуўшы тое імя, крыху навагалася, але тут жа смела сказала:

– Гэта так, я была ёю, але цяпер я служу Богу і ўбогім у законе **Марыя**<...>. Я сама столькі адпакутавала, што даўно навучылася прыносіць палёгку пакутнікам. Вы бачыце мяне шчасліваю. Бог ведаў, што рабіў, ведучы мяне да сябе цяжэйшай дарогай” [3, с. 50].

У XVIII стагоддзі знатныя роды ў Рэчы Паспалітай ужо мелі **прозвішчы** – афіцыйныя іменаванні, што перадаюцца ў спадчыну і ўказваюць на прыналежнасць чалавека да пэўнай сям’і. Частка прозвішчаў герояў гістарычнай аповесці ўтворана ад формаў кананічных асабовых імёнаў, напр.: **Міхневіч** (ад размоўнай формы імені **Міхаіл** (яўр. “той, хто як Бог”, **Бернатовіч** ад размоўнага варыянта імені **Бернат** (Бернард) старажытнагерманскага паходжання (ад **берд** “мядзведзь” і **гард** “моцны”. Форма **Бернат** зафіксавана польскім лінгвістам Базылем Ціханюком [4, с. 550]. У аснове прозвішча **Вайніловіч** – асабовае імя **Вайніла**, якое ўзыходзяць да імені **Вайна**. “Імя **Вайна** дагэтуль сустракаецца ў польскай іменаслоўнай практыцы. Яно з’яўляецца скарачанай формай аднаго са старажытных славянскіх двухасноўных імён тыпу **Ваеслаў**, **Ваемір** і інш., дзе першая частка **Вой-** азначае “воін”, другая адпаведна “воінская слава, слаўны воін”, “той, хто ваюе з цэлым светам”. **Вайніловіч** – нашчадак **Вайнілы**” [4, с. 152]. “У аснове прозвішча

Мажэйка літоўскае слова *mazas* “невялікі”, “малы” + суфікс -ейк (-а), характэрны як для літоўскай, так і для беларускай моў. У літоўцаў ад гэтай асновы ёсць прозвішча **Мажэйкіс**” [4, с. 393]. Асобныя прозвішчы ўтвораны ад мірскіх празванняў-мянушак, якія паказваюць на сацыяльны статус продкаў, напрыклад, **Аскерка**: “у аснове прозвішча **Аскерка** турэцкае асабовае імя **Аскер** “воін, салдат”, якое засвоена многімі цюркскімі народамі. **Аскерка** – сын ці нашчадак **Аскера**. У Расіі **Аскерамі** называлі турэцкіх салдат. У Вялікім Княстве Літоўскім **Аскеркі** – знакаміты шляхецкі род, прадстаўнікі якога мелі зямельныя ўладанні ў Мінскім і Полацкім ваяводствах, у Мазырскім, Навагрудскім і Ашмянскім паветах” [4, с. 79]. Прозвішча **Багушэвіч** узыходзіць да старажытных двухасноўных імёнаў, якія пачынаюцца з **Бог-**: **Багуслаў**, **Багуміл**, **Багдан** і інш. [4, с. 540]. Прозвішча **Солтан** утворана ад тат. **Султан** [2, с. 387]. Сустрэкаюцца і прозвішчы адтапанімічнага паходжання: **Яблонскі** – “урадженец, заснавальнік ці ўладар населенага пункта Яблонь – ад яблыня ў польскай агаласоўцы” [4, с. 349]. Да працэсу ўтварэння прозвішча **Шыдлоўскі** можа мець адносіны назва хутара **Шыдлоўшчына**, які існаваў у Пружанскім раёне Брэсцкай вобласці і быў ліквідаваны ў 1976 годзе. Прама ці апасродкавана назва населенага пункта мае дачыненне да празвання **Шыдла** (бел. **Шыла** ў польскай агаласоўцы). У народзе **Шылам** празываюць чалавека, празмерна рухавага ці чалавека, які любіць зачапіць іншых. Не выключана, што прозвішча **Шыдлоўскі** занесена ў Беларусь перасяленцамі з Польшчы [4, с. 624]. Такім чынам, прозвішчы – носьбіты каштоўнай інфармацыі аб продках слаўтых шляхецкіх родаў.

Сродкам стварэння гістарычнага каларыту, а таксама моўнай адзінкай, якая ўтрымлівае характарыстыку і ацэнку вядомых асоб, з’яўляюцца **мянушкі**. **Пане Каханку** – мянушка, дадзеная князю Радзівілу. Яна звязана з ягонай звычайкай часта ўжываць у гаворцы зварот “**пане каханку**”. Пагардлівыя адносіны Радзівіла да польскага караля Станіслава Панятоўскага выражаюцца праз мянушку **Аканомчык**. У вуснах Радзівіла – гэта абразлівае празванне. Панятоўскі паходзіў з роду на той час небагатайшляхты і стараўся схаваць гэта. Радзівіл гэтай мянушкай намякаў на тое, што нехта з Панятоўскіх быў аканомам. Ва ўспамінах князя ваяводы прыгадваюцца мянушкі яго продкаў **Рыжы** і **Чорны**, дадзеныя за колер валасоў і барады. Замалёўкай знешнасці караля Баляслава III (правіў у 1102–1138 гг.) з’яўляецца празванне **Крывавусты**.

Значнае месца ў анамастыконе гістарычнай аповесці займаюць так званыя “**фонавыя**” **онімы**: назвы геаграфічных аб’ектаў, устаноў, пабудов і інш. Сродкам увасаблення прасторава-часавых адносін у творы Ю.І. Крашэўскага з’яўляюцца эргонім: **Гарадзельская унія** – “Саюз Вялікага Княства Літоўскага з Польшчай, заключаны ў 1413 г.”, ойкадамонім **Нясвіжскі замак**, тапонімы. Частка з геаграфічных назваў

захавалася ў сучаснай мове, напр.: *Нясвіж, Пінск, Мадагаскар, Партугалія, Альба, Мухавецкі канал, Стаўкі, Туніс, Марока, Мір, Шчорсы, Налібокі, Панятова*. Стварэнню гістарычнага каларыту спрыяюць ужытыя ў кантэксте драмы ўстарэлыя тапонімы – гістарыёнімы, якія з’яўляюцца найменнямі дзяржаў, што зніклі з палітычнай і геаграфічнай карты, напр.: *Рэч Паспалітая* – “аб’яднаная польска-літоўская дзяржава з часу Люблінскай уніі”, *Вялікае Княства Літоўскае* – “беларуска-літоўская дзяржава ва Усходняй Еўропе”. Семантычным археонімам з’яўляецца тапонім *Літва*, які ў кнізе Ю.І. Крашэўскага ўжываецца ў значэнні “старажытная дзяржава, што займала землі паміж сённяшнімі Навагрудкам, Маладзечнам, Мінскам, Слонімам”. Уласналексічным археонімам з’яўляецца айконім *Канстанцінопаль* (сучасны адпаведнік *Стамбул*). Словаўтваральны археонім *Вільня* адрозніваецца ад сучаснай геаграфічнай назвы словаўтваральным афіксам.

Гістарычная аповесць Ю. І. Крашэўскага характарызуецца стылістычна матываваным ужываннем анамастычных адзінак, якія перадаюць факты гісторыі роду Радзівілаў.

Літаратура

1. Барыс, С. Як у нас клічуць? : Беларускія імёны / С. Барыс. – Мінск : Медысонт, 2010. – 124 с.
2. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія : Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 508 с.
3. Крашэўскі, Ю. І. Апошнія хвіліны князя Ваяводы (Пане Каханку) : аповесць / Ю. І. Крашэўскі // Крыніца. – 1998. – № 3. – С. 3–56.
4. Лемтюгова, В. П. Корни наших фамилий = карані нашых прозвішчаў / В. П. Лемтюгова, И. О. Гапоненко. – Минск : Звязда, 2018. – 672 с.

Г. К. Семянькова

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава
УДК 811.161.3’28’373.4:392.3:173:398.9(476.5)

РЭГІЯНАЛЬНЫЯ ПАРЭМІЯЛАГІЧНЫЯ АДЗІНКІ ЯК КРЫНІЦА ІНФАРМАЦЫІ ПРА СЯМЕЙНА-КАШТОЎНАСНЫЯ АРЫЕНЦЫРЫ БЕЛАРУСАЎ

Ключавыя словы: прыказка, фразеалагізм, парэмія, парэміялагічная адзінка, рэгіянальная парэмія.

У артыкуле ўпершыню даследуюцца рэгіянальныя ўстойлівыя выразы, што бытуюць на тэрыторыі Віцебскай вобласці і семантызуюць сямейна-каштоўнасныя арыенцыры беларусаў. Такія парэміялагічныя адзінкі з’яўляюцца даволі разнастайнымі ў плане зместу.